

AFGANİSTAN'DAKİ İSLÂMÎ HAREKETLER

Mehmet KOÇ*

AFGANİSTAN'IN COĞRAFÎ VE ETNİK YAPISI

Orta Asya ülkelerinden olan Afganistan bir kara ülkesidir. Ülkenin herhangi bir denizle sınırı yoktur. Afganistan bir Orta Asya ülkesi olmasına karşın yaşam ve kültürel yapı itibariyle Ortadoğu ülkelerine çok benzemektedir. Birçok kaynaklarda bu ülke Ortadoğu ülkesi olarak kabul görmektedir. Doğu-Güneydoğu'da: Pakistan, Batıda: İran, Kuzeyde: Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan, Doğuda: Çin Halk Cumhuriyeti olmak üzere Afganistan'ın 6 ülke ile sınır komşuluğu bulunmaktadır.

Afganistan'ın başkent Kabil'dir. Kabil aynı zamanda ülkenin en büyük şehri, konumundadır. Afganistan'ın önemli idari bölgeleri; Kandehar, Herat, Hezaristan, Sistan Nuristan (Kafiristan), Vahan, Bedeşan ve Türkistan'dır. En önemli şehirler ise Kabil'in yanı sıra Kandehar, Herat, Bedeşan, Belh, Mezarşerif ve Devletabad'dır.

Coğrafi yönden Afganistan'ın özelliklerine bakacak olursak topraklarının genel itibariyle engebeli ve dağlık tepelik bir yapısı bulunmaktadır. Dünyanın en önemli dağlarından bir tanesi olan Hindikuş dağları bu ülkede bulunmakta olup yüksekliği 7492 metredir. Bunun haricinde Çağay ve Pamir dağları da ülkenin önemli yükseltisi olan dağlarıdır.

Ülkenin yönetim şekli başkanlık tipi cumhuriyettir. Uzun yıllar Büyük Britanya sömürgesi olan Afganistan 1919 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir. Toprak bakımından büyük sayılabilecek bir ülke olup toplam yüzölçümü 652.864 km²'dir. Afganistan'ın toplam nüfusunun 2009 Temmuz verilerine göre 33.609.937 olduğu tahmin edilmektedir.¹ Para birimi ise Afgani'dir.

Afganistan etnik yapısı içerisinde en çok nüfusa sahip olan etnik grup Peştunlardır. %42'lik nüfusa sahip Peştunlar dışında, %27 Tacik, %9 Hazara, %9 Özbek, %4 Aymak, %3 Türkmen, %2 Beluci ve diğer milletlerden de %4'lük bir nüfus vardır. Bugün Afgan diye bilinen ırk aslen Peştunlulardır, milattan sonra 480'de Akhunlar Afganistan'a gelip Peştunlarla karıştıkları için bu tarihten sonra Afgan olarak da anılmaya başlanmışlar.

* Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Lisans Öğrencisi, mehmetkoc4716@gmail.com

¹ Nuh Yılmaz, "ABD'nin AF-PAK Stratejisi Ekseninde Afganistan Seçimleri", **Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı**, Sayı 11, 2009, s. 6.

Afgan halkının neredeyse tamamını -%99'luk kısmını- Müslümanlar oluşturmaktadır. Müslüman nüfusun %80'i Sünni, %20'si Şii'dir.

Ülkenin genel ekonomisi tarıma dayanmaktadır. Ülke nüfusunun %80'lik kısmı tarım sektöründe çalışmaktadır. Geri kalan kısmı ise endüstri ve hizmet sektöründe bulunmaktadır. En önemli tarım ürünler haşhaş, buğday, fındık ve meyvedir. Hayvancılık ürünleri olarak yün ve deri ilk sıradadır. Afganistan'ın en önemli yeraltı kaynağı bakır madeni olup rezerv yönünden oldukça zengindir.

SİYASİ VE İDARİ YAPI

Bir İslâm ülkesi olan Afganistan'da başkanlık sistemi uygulanmaktadır. Devlet Başkanı, beş yıllık süreyle doğrudan halk tarafından yapılan genel seçimlerle belirlenmekte ve Başkan, en fazla iki dönem için seçilebilmektedir. Halkoyuyla seçilen başkan, hükümeti kurma ve hükümete başkanlık etme hakkına sahiptir. Başkanın önemli anayasal yetkileri olmasına rağmen iki meclisli parlamentonun, başkanı denetleme ve engellemeye yönelik hakları bulunmaktadır. Afganistan anayasasına göre kamu yönetimi üç ayrı güce dayanmaktadır. Bunlar; yasama, yürütme ve yargı organlarıdır. Yerleşim birimlerinde düzenli belediye örgütleri olmamakla birlikte, bazı büyük illerde mevcut bulunan belediye başkanları da geçiş dönemi süresince merkezi hükümet tarafından atanmıştır. Bazı bakanlıkların illerde temsilcilikleri bulunmaktadır. Afgan anayasası başkanlık sistemi öngörmektedir.²

Afganistan, toplamda 34 şehir, bu şehirlere bağlı 399 ilçe ve 49.000 köyden oluşmaktadır. İllerin yönetimi vali tarafından, ilçeler ise woloswal adı verilen ilçe yöneticileri tarafından yönetilmektedir. Valiler, devlet başkanı tarafından atanmaktadır.³

AFGANİSTAN'DA İSLÂM

İslâm, ilk defa Hz. Osman zamanında Afganistan'a girmeye başlamışsa da Emeviler zamanında Basra valisi Abdurrahman b. Semure döneminde Afganistan'ın İslâmlaşma süreci hızlanmış ve Afganistan 20. yüzyıla kadar irili ufaklı hükümdarlıklara şahit olmuştur. Afganistan toplumunun dini hayatında tasavvuf ve tarikatların önemli bir yeri vardır. Tarihte olduğu gibi günümüzde de tasavvuf dini ve sosyal hayatı etkileyen temel unsurlardan biridir.

² Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu: **Afganistan Ülke Bülteni**, Haziran 2011, s. 3.

³ T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği: **Afganistan Ülke Raporu**, 2017, s. 4.

İslâm dünyasının meşhur tasavvuf merkezlerinden olan Horasan bölgesinin bir kısmı, Gazne, Herat ve Belh gibi önemli şehirler bu ülkenin sınırları içerisinde bulunmaktadır. İbrahim b. Edhem (ö. 161/777) Şakîk-i Belhî (ö. 164/780), Ebül Hasan el Bûşencî (ö. 348/959) gibi sufiler hep Belhli ve Afganistanlıdır. Moğol istilası üzerine batıya göç eden Horasan erenlerinin bir kısmı bu bölgedendir. Bahaeddin Veled (ö. 628/1230), oğlu Mevlana Celaleddîn-i Rûmî (ö. 671/1273) Belh'ten Konya'ya gelmişlerdir. Afganistan'ın İslâmlaşmasında önemli tesirleri bulunan tarikatlar günümüzde de etkili olmaya devam etmektedirler. Burada Kübreviyye, Kadiriyye, Sühreverdiyye, Şüttariyye, Çiştîyye ve Nakşibendiyye gibi büyük tarikatların taraftarları vardır. Afganistan'ın belli başlı şehirlerinde çok sayıda zaviye, hankah, tekke, türbe ve yatırlara rastlamak mümkündür. Hint dinlerinin etkisi altında gelişen bazı tarikatlar Sünni tarikatlardan büyük ölçüde sapmışlardır. Bayezid-i Ensari'nin (ö. 993/1585) Revşeniyye tarikatı bunlara örnek gösterilebilir. Halkın eğitilmesinde, İslâmî ve geleneksel kültürün yeni nesillere aktarılmasında, kitlelerin harekete geçirilmesinde ve İslâm kültürü için bir tehlike oluşturan modernizme karşı durmada tasavvuf ve tarikatların önemli fonksiyonları olmuştur. İşgalci Sovyet birliklerine ve komünist yönetime karşı başlatılan mücadelede çeşitli tarikat şeyhleri ve onların müritleri fiilen cihada katılarak büyük rol oynamışlardır.⁴

ANAHA TLARIYLA AFGANİSTAN'IN SİYASİ TARİHİ

1880'li yıllarda hüküm süren Abdurrahman Han, devleti sağlam temellere oturtmuş ve yaklaşık 20 yıl hüküm sürmüştür. 1901 yılında yerine geçen oğlu Habibullah Han (1880-1919) dış siyaset konusunda tamamen İngilizlerin kontrolü altında kalmış ve Batı emperyalizminin ilk sömürü kolunun Afganistan'a girmesine neden olmuştur.

Emanullah Han 1919'da yönetimin başına geçtikten sonra Ruslarla bir dostluk anlaşması yapılmış ve her iki devlet birbirlerinin hürriyetine ve haklarına saygılı olacaklarına dair söz vermişlerdir. Ancak Rusya kısa zamanda sözünden dönmüş ve anlaşmanın maddelerine aykırı hareket etmeye başlamıştır.

Emanullah Han, Batı kültür ve sistemini çeşitli hile ve yutturmacalarla Afganistan'a taşımak isteyince Müslüman halk tepki göstermiş zamanla bu tepkilerin dozajı artarak kanlı isyanlara dönüşmüştür. Neticede Emanullah Han, yerine savunma bakanı Nadir Han'ı bırakarak İtalya'ya kaçmıştır.

⁴ Mehmet Saray, "Afganistan", **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, Cilt: 1, s.403.

Nadir Han, İngilizlerin yardımıyla isyanları bastırılmışsa da 1933'te öldürülmüş, yerine oğlu Zahir Şah getirilmiştir.⁵ 1933'ten 1973'e kadar 40 yıl süreklî padişahlık yapan Zahir Şah, başbakanı olan ve Ruslarla çok iyi anlaşabilen kayınpederi Davut Han tarafından kansız bir darbeyle tahtan indirilerek İtalya'ya sürgün edilmiştir.

Ülkeye cumhuriyet rejimini getirdiğini iddia eden Davud Han, kendisini ülkenin hem başbakanı hem de cumhurbaşkanı olarak ilan etmiştir. Ancak bu hükümdarlığı uzun sürmemiş, 1978'de demokratlar olduklarını söyleyen bir gurup tarafından ihtilal yapılmış ve Davut Han ailesiyle birlikte tevkif edilerek idam edilmiştir. Yeni demokratik Afganistan cumhuriyetine sahip olan ihtilal konseyi arasında görev bölümü yapılarak Muhammed Nur Terakki ihtilal konseyinin başına getirilmiştir. Bu darbe konseyi, Hafız Amin, Babrak Karmal ve General Abdulkadir gibi üyelerden oluşuyordu.

İktidar hırsından dolayı kendi aralarında dahi anlaşamayan bu üç isim, gün geçtikçe halka yönelik baskı ve zulümlerini artırıyor ve ülkeyi Rusların kontrolüne sokmak istiyorlardı. Olup biteni sessizce izleyen ve içine sindiremeyen Müslüman halk, gizli gizli örgütlenmeye başlayarak cihada hazırlanıyordu. Aslında Müslümanların cihat faaliyetleri yeni değildi, Zahir Şah döneminde başlamıştı ancak o yıllarda yapılan cihat kalem ve irşattan ibaretti.

1978'lere gelindiğinde Müslümanlar daha da güç kazanmış ve artık varlıkları herkes tarafından bilinmeye başlanmıştı. Ayrı ayrı guruplar halinde çalışan mevzisel hareket, 1979 Martında 28 eyaleti ele geçirmişti. Bu dağınkılık ve mevzisel çalışmaların kayıplarını gören İslâmî hareketler 1979 Ağustos'unda bir araya gelip "İslâm Birliği"ni oluşturarak çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Yapılan bu anlaşmayı tehdit olarak gören Rusya, uzman ve müşavir adıyla Rus asker ve subayları yavaş yavaş Afganistan'a yerleştirmeye başlamıştır. 1979 Eylül'ünde Hafız Amin bir darbeyle Terakki'yi öldürmüştür. Amin'in izlemiş olduğu politika, Mücahitlere karşı son derece yumuşak davranarak İslâmî yönelimi önlemeye çalışmak olmuş ancak çıkarmış olduğu genel aflu bile bunu sağlayamamıştır. Bir taraftan halk cepheye koşarken diğer taraftan ordudan subay ve askerler kitleler halinde mücahitlere katılmışlardır.

Olaylara daha fazla seyirci kalamayan Sovyetler Birliği, 24 Aralık 1979'da Afgan yönetimine resmen el koyarak Amin'i öldürtmüştür. Babrak Karmal ülkede bulunmamasına rağmen 1 Ocak 1980'de devrim konseyine getirilmiş, Moskova'dan dönünce de Sovyetler tarafından kurulan yönetimin başına getirilmiştir. Böylelikle Sovyetler Afganistan'ı resmen işgal etmeye başlamıştır.

⁵ Mehmet Saray, **a.g.m.**, s. 406.

RUS İŞGALİ VE MÜCAHİD GRUPLARIN MÜCADELESİ

Rusların Afganistan'ı işgal etmesi uluslar arası kamuoyunda büyük bir yankı uyandırdı. Sovyet yöneticileri, Afganistan hükümetinin daveti üzerine geldiklerini iddia etmiş, işgal 1989'a kadar sürdü. Ruslar Afganistan'da 10 yıl boyunca 100 binden fazla asker bulundurdu, içerdeki yerli işbirlikçileriyle mücahitlere karşı koyma ve halkın desteğini alma konusunda başarılı olamadılar. Hükümet şehir merkezlerinde hâkimiyet sağlarken, mücahitler kırsal kesimde hâkimiyet sağladı. Komünist yönetime karşı güç yetiremeyen birçok İslâmî grup İran, Pakistan ve çevre İslâm ülkelerine gidip daha önce oralara göç etmiş Afganlılardan destek aldılar. Bunun yanı sıra başta İslâm ülkeleri olmak üzere batıdan da destek alan mücahit gruplar Ruslara karşı çetin bir mücadele verdiler. Gorbaçov'un deyimiyile Afganistan Ruslar için kanayan yara olmuştur.

Afgan mücahitlerine karşı hezimete uğrayan Rusya, 1986'dan itibaren yenilmez ordu diye anılan Kızıl Orduyu geri çekmeye başladı. Kızıl Ordunun geri çekilmesinden sonra Babrak Karmal indirildi ve yerine Muhammed Necibullah getirildi. Nihayet Ruslar bu yöntemlerin hiç birinin işe yaramadığını, Afganistan'ın Kabil vilayeti dışında bütün bölgelerin mücahitlerin kontrolüne geçtiğini görünce Mayıs 1988 tarihinde geri çekilme kararı alarak askerlerini geri çekmeye başladı. Necibullah mücahitlerle uzlaşma yoluna gitmeye çalıştıysa da mücahitler anlaşmayı kabul etmediler. Necibullah'ın en önemli komutanı olan Özbek asıllı Raşid Dostum, Cemiyet-i İslâmînin silahlı kanat lideri Ahmed Şah Mesud'la anlaştıktan sonra Mücahitler 17 Nisanda Kabil'i ele geçirdi. Necibullah'ı sığındığı BM binasında yakalayan mücahitler, başbakanlık binasına girerek Necibullah'ı idam ettiler. Böylelikle Afganistan'da 24 Mayıs 1979'da başlayan SSCB işgali 17 Mayıs 1992'de fiilen sona ermiş oldu.

SSCB'nin Afganistan işgal ettiği 10 yıllık süre içerisinde; yüz binlerce kişi hayatını kaybetmiş, bir o kadarı sakat kalmıştır. Milyonlarca Afganlı iltica etmiş, binlercesi ülke içinde yerinden olmuş, ormanlar, yollar, altyapı, sağlık kurumları büyük hasar görmüştür.

AFGANİSTAN - TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

Türkiye ile Afganistan arasında Cumhuriyet öncesi döneme kadar dayanan tarihi dostluk ilişkileri mevcuttur. Afganistan, Kurtuluş Savaşı'nı desteklemiş olan Sultan Ahmet Han'ı Ankara'ya elçi olarak göndermiş, TBMM'nin aldığı ilk kararlardan biri Kabil'de temsilcilik açmak olmuş ve Türkiye Afgan asıllı Abdurrahman Samadan'ı Afganistan'a

temsilci olarak göndermiştir.⁶ II. Dünya Savaşı öncesinde İtalya ve Almanya'nın uyguladıkları politikalar bağlamında Afganistan'da faaliyet göstermeleri ve burayı ülkelerinin nüfuz alanı seçmeleri Afgan liderlerini huzursuz etmiştir. Ancak bu zor günler Türkiye'nin de dâhil olduğu 8 Temmuz 1937'de imzalanan Sadabad Paktı çerçevesinde aşılmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ise Türkiye, Afganistan'ın 1955'te kurulan Bağdat Paktı'na katılmasına gayret sarf etmiştir.

Türkiye ayrıca Vardak'ta bir İl İmar Ekibi (PRT) kurmuş ve Kasım 2006 tarihinde resmen faaliyete geçmiştir. Türkiye, 2006'daki Londra Konferansı'nda, Afganistan'ın yeniden imarına olan katkısını 100 milyon dolar olarak ilan etmiş, ardından Haziran 2008'de düzenlenen Paris Konferansı'nda yardım tutarını 2011 yılı sonuna kadar kullanılmak üzere 200 milyon dolara çıkartmıştır. Türkiye tarafından Afganistan'da bugüne kadar 50 bin Afgan öğrencinin faydalandığı 30'dan fazla okul inşa edilmiştir. Afganistan ile Türkiye arasında Ekim 2014'te Stratejik Ortaklık ve Dostluk Anlaşması imzalanmıştır.

AFGANİSTAN'DAKİ İSLÂMÎ HAREKETLER

Hizb-i İslâmî (Gülbeddin Hikmetyar)

İşgalden önce kurulan ilk ve en güçlü partidir. 1977 yılında Gülbeddin Hikmetyar tarafından kuruldu. Gülbeddin Hikmatyar Peştunların 'Heroti' kabilesinden olup 1948'de Afganistan'ın kuzeyinde bulunan Kunduz vilayetinde doğmuş, 1970'lı yıllarda Kabil'deki Politeknik Enstitüsünde okurken Müslüman gençlik hareketine katılmıştır. Siyasi faaliyetlere katıldığından dolayı öğrenimini tamamlayamadığı için öğrenimini yarıda bırakmak zorunda kalmıştır.⁷

Zamanla Peştunların partisi haline gelen Hizb-i İslâmî Partisi, İhvan-ı Müslimin'in etkisindeki hareketlerden biri olarak üniversite ve benzeri ilmi ortamlarda tabanını genişletmiştir. 1979'da Yunus Halis liderliğinde bir grubun ayrılmasıyla parti iki ana kola bölünmüştür. Bu tarihten sonra ayrılan gruplar partilerinin isimlerini liderlerinin adıyla kurmuşlardır. Bir parti Hizb-i İslâmî-yi Hikmetyar olurken diğer parti Hizb-i İslâmî-yi Halis

⁶ http://www.mfa.gov.tr/turkiye-afganistan_siyasi-iliskileri.tr.mfa Erişim Tarihi: 07.03.2018

⁷ Mohammad Aref SALİHY: **Afganistan'da İktidar Mücadalesi ve Dış Müdahaleler 1973-2014**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi 2014, s. 58.

olarak değiştirildi. SSCB'nin Afganistan'a girdiği süreçte bu parti 1980'li yılların en iyi silahlı mücahit örgütü olmuştur. Gülbeddin Hikmatyar'ın partisi, Pakistan'ın desteğini alan en büyük mücahit gruplarından sayılır.⁸ Afganistan'a yapılan yardımların %70'i Hizb-i İslâmîye'ye gitmiştir.

Ülkedeki gençlerin büyük bölümünü bünyesinde toplamış bulunan bu teşkilat, mücahit gruplarının en güçlüsü kabul edilmekteydi. Yaklaşık olarak 45 bin kişilik organize mücahit gücüne sahip bulunan Hizb-i İslâmî özellikle Paktiya, Kandehar, Logar, Gazne, Kunar, Nengrehar, Kunduz, Samangan, Mezarışerif ve Kabil eyaletlerinde etkiliydi.⁹

Afganistan hükümetine karşı 14 yıl savaştan Hizb-i İslâmî Hareketi lideri Gülbeddin Hikmetyar, Eylül 2016'da hükümetle imzalanan barış anlaşmasından sonra ülkesine dönmüş, Afganistan'ın talebi ile Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kara listesinden çıkarılmıştır.

Hizb-i İslâmî (Mevlevi Yunus Halis)

Hikmetyar'ın liderliğindeki Hizb-i İslâmî'in kuruluşundan bir yıl sonra bazı görüş farklılığından dolayı Mevlevi Yunus Halis kendisine bağlı bir grupta ayrılmıştır. Hareket Hikmetyar'a olan saygısından dolayı ismini değiştirmemiştir. Beş bine yakın mücahide sahip olan bu grup gerilla taktikleriyle Rus Kızıl Ordusuna büyük zararlar vermiştir. Nengrehar, Kabil ve Paktiya illerinde etkili olmuştur. Mevlevi Muhammed Yunus Halis'in gayesi Hikmetyar'ın Hizb-i İslâmî'si ve Cemiyet'i İslâmî'si gibidir ancak bazı ayrıntılar konusunda ihtilafa düşmüşlerdir.

Cem'iyet-i İslâmî

İşgalden önce kurulan ikinci teşkilattir. Hizb-i İslâmî'den sonra en güçlü durumda bulunan bu grubun kurucusu, tanınmış ilim adamlarından Prof. Burhaneddin Rabbani yapmaktadır.¹⁰ Burhaneddin Rabbani Tacik asıllı olup 1940'ta Afganistan'ın kuzeydoğusunda bulunan Badahşan vilayetinin merkezi Feyzabad'da dünyaya gelmiştir. 1960'lı yıllarda Kahire'de El Ezher Üniversitesinde İslâm Hukuku eğitimi görmüş, Afganistan'a döndükten sonra Kabil Üniversitesinde Afganlı İslâmcıların lideri olmuştur. Bu parti genel olarak Afganistan'ın Taciklerinden oluşuyor olsa bile SSCB'ye karşı başlatılan savaşın

⁸ Süleyman Gündüz, *Afganistan Taliban ve Ladin*, Birey Yayınları, İstanbul, 2001, s.37.

⁹ İlhan Bilgü, "Afganistan", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 1998, c.1, s. 410.

¹⁰ İlhan Bilgü, a.g.e, s.410

başlangıcında Özbekler ve Türkmenlerin desteğini de almıştır.¹¹ Daha önce Mısır'da bulunan Prof. Burhaneddin Rabbani partisini kurarken İhvan-ı Müslimin'den etkilenmiştir. Cemiyet-i İslâmî'nin Hizb-i İslâmî ile aralarında bazı metot farkları vardır; Hizb-i İslâmî silahlı mücadele ile başarı sağlamayı düşünürken Cemiyet-i İslâmî ise halkı geniş çaplı bir program dâhilinde bilinçlendirerek onları cihada çağırmayı ve neticeye gitmeyi uygun bulmuştur.

Cemiyet-i İslâmî, Sovyet işgali zamanında Rabbani liderliğinde siyasi kanat, Ahmet Şah Mesut liderliğinde ise askeri kanat olarak mücadelesini sürdürdü. Ülkenin her yerinde etkinliği olan Cemiyet-i İslâmî 25 bin kadar mücahide ve ayrıca 65 bin kişilik savaşı bir güce sahip bulunmaktadır. Bedahşan, Tohar ve Herat eyaletlerinde daha güçlü olan cemiyet, Komünist yönetime karşı ilk kıyamı Herat'ta yapmış ve ihtilalden sonra diğer İslâmî gruplar gibi bütün gücüyle komünist yönetime (Kabil'e) saldırmıştır. Bu çerçevede kuruluşunun ilk yıllarında Hizb-i İslâmî ile koalisyon kurmuş daha sonra ayrılmıştır, Hizb-i İslâmî'nin yanı sıra Paşevâr'daki diğer mücahid gruplarla da işbirliği içerisine girmiştir.

Cemiyet-i İslâmî; iç çatışmalar, Taliban iktidarı, 11 Eylül sonrası ABD saldırısı ve Taliban'ın devrilmesi gibi olaylar sırasında Hamit Karzai'nin geçiş hükümetine kadarki zaman zarfında lideri Rabbani üzerinden devletin resmi liderliğini üstlendi. Özellikle Taliban döneminde Şah Mesut komutasındaki Cemiyet-i İslâmî ordusu Taliban karşıtı direnişin en geniş kesimini oluşturmaktaydı. Bu dönemde oldukça popüler olan Cemiyet-i İslâmî Bonn Konferansı'nda önemli bakanlıklar elde etti. Rabbani 2002'de hükümeti Karzai'ye devretti.¹²

Günümüz Afganistan hükümetinin başbakanı Ahmet Şah Mesud'un yakın arkadaşı Dr. Abdullah Abdullah'tır. Dolayısıyla Cemiyet-i İslâmî, Afganistan iktidarının en önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır. Geçmişte Sovyetlere karşı savaşan, İhvan-ı Müslimin'e düşünsel olarak da yakın olduğu bilinen Cemiyet'in ABD destekli Afganistan hükümetinde yer alışı Cemiyet için bir tutarsızlık olarak görülmelidir.

Cümbüş-ü Milli-yi İslâmî-yi Afganistan

Cümbüş-ü Milli-yi İslâmî-yi Afganistan (Afganistan Milli İslâmî Hareketi) 1992'de Raşid Dostum tarafından kuruldu.¹³ Raşid Dostum Rusya'nın Afganistan'ı işgali zamanında Necibullah'ın en önemli komutanıydı.

Bu askeri, siyasi örgüt kısaca Cümbüş olarak bilinmekte ve daha çok Afganistan'ın kuzeyindeki Özbek ve Türkmenlerden oluşmaktadır. Örgüt uzun yıllar boyunca Afganistan'ın

¹¹ Mohammed Aref Salihy, **a.g.e.**, s. 59.

¹² Akbarshah Ahmadi: **Dini Tarihi ve Sosyolojik Boyutuyla Taliban Hareketi**, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi 2011, s. 18.

¹³ Mohammed Aref Salihy, **a.g.e.**, s. 63.

kuzeyini Mezar-ı Şerif merkezli olarak kontrolünde tuttu. Cümbüş güçleri 1992 Baharında Mezar-ı Şerif'e el koydu, bir müddet sonra Ahmed Şah Mesud'la anlaşarak diğer mücahit gruplarla birlikte Kabil'e girdi. Necibullah hükümeti devrildikten sonra Kabil'in değişik yerlerini ele geçirmiş olan mücahit gruplar birbirleriyle çatışmaya başladılar. Cümbüş başta Cemiyet-i İslâmî ile müttefik olmasına rağmen kısa bir süre sonra onlardan ayrılıp Hizb-i İslâmî ile ittifak kurdu. Lakin bir müddet sonra onlardan da ayrıldı.

1993 yılında Cemiyet-i İslâmî ile girdiği savaşta Kabil'de elinde tuttuğu yerleri kaybetti ama Mezar-ı Şerif'i elinde bulundurduğundan Afganistan'ın kuzeyinin büyük bir bölümünü kontrol etmeye devam etti. Bu durum Taliban'ın Mezar-ı Şerif'i ele geçirdiği 1998 yılına kadar devam etti. Cümbüş-ü Milli bu yenilgiden sonra Taliban'a karşı savaşmak için Şah Mesud liderliğindeki Kuzey İttifakı'na katıldı ve tekrar Cemiyet-i İslâmî ile müttefik oldu. Cümbüş, Kuzey İttifakı'nın en güçlü gruplarından olup Taliban'ın devrilmesinde önemli rol oynadı. Cümbüş, kendisini İslâmî bir hareket olarak görse de daha çok pragmatist ve Batı yanlısı bir grup olarak görülmelidir.

İttihad-ı İslâm-ı Afganistan

İşgalden sonra 1982'de kurulmuştur. İttihad-ı İslâm-i (Liberal Afganistan için İslâmî Birlik) Lideri Abdul Rab Abdul Resül Sayyaf'tır. Sayyaf Kabil Üniversitesi ilahiyat Fakültesini bitirmiş Kahire'de doktora yapmıştır. 1973'te siyasi faaliyetleri ve Davut Han hükümetine karşı olan tavrı nedeniyle Davut Han döneminde 6 sene hapisanede kalmış, hapisten çıkışıyla Pakistan'a giderek Direniş Örgütler Birliğinin yöneticiliğini yapmıştır.¹⁴ Bu cemaat Afganistan içerisindeki askeri etkisinden daha ziyade siyasi faaliyetleri ile bilinmektedir. Kabil ve Paktiya eyaletlerinde daha etkin olan cemaatin Arap ülkeleriyle temasları olmuştur. Pakistan sınırında bir kaç cephede etkili olan teşkilatın amacı, Kur'an ve Sünnet'e dayalı bağımsız bir devletin kurulmasıdır.

Hareket-i İnkılâb-ı İslâmî

Hareket-i İnkılâbı İslâmî partisi, ayrı bir parti olarak 1978'de cami imamlığı yapan Afganistan Meclisinin eski üyelerinden Mevlevi Muhammed Nebi tarafından kurulmuştur. İlimli karakteriyle tanımlanan parti Afganistan'ın daha çok güney ve doğu eyaletlerinde

¹⁴ Hüseyin Şeyhanlıoğlu: **11 Eylül Sonrası Değişen Dünya Dengelerinde Afganistan**, Yüksek Lisan Tezi, Sakarya Üniversitesi 2004, s. 31.

etkilidir ve savaşçı gücü on bin kişi kadardır.¹⁵ Hareketin temel amacı, Hizb-i İslâmî ile Cemiyet-i İslâmî arasındaki ihtilafları çözmek, medrese kökenli mollalar ile mekteplerden yetişmiş olan Müslümanları bir çatı altında toplamak ve daha geniş halk tabanlı bir savaş vermektir. İdari kadronun çoğunluğunu Mevleviler (Âlimler) oluşturmaktadır. Ancak bu Mevleviler dünya siyasetini yakından bilemedikleri için teşkilatı Batıya yaklaştırmaktadırlar ve diğer Batıcı hiziplerle beraber hareket etmektedirler. Amacı İslâmî bir devlet kurmak olan parti Batıya karşı oldukça yumuşak davranmaktadır.¹⁶

Me'haz-ı Milli'yi İslâmî

1978'den sonra kurulan en önemli mücahit grubudur. Grubun kurucusu Seyyid Ahmed Geylanidir. Bu grup Necat-ı Milli gibi tarikat çevresinde kurulmuş ve halk tarafından ciddi bir destek görmüştür zira grubun on binden fazla mücahidden müteşekkildir. Bunun yanı sıra grup diğerlerine göre Batıyla daha çok ilişki içerisindedir. Seyit Ahmet Geylani daha çok liberal eğitim ve laik düzeni benimsediği için eski Afgan bürokratlarının birçoğu onun etrafında toplanmıştır. Bu parti, Batı tipi demokratik sistem taraftarı olmakla beraber aşırı Peştun Milliyetçiliğini desteklemektedir.

Cephe-i Necat-i Milli

Sibgatullah Müceddidi tarafından 1979'da işgalden sonra kurulmuştur. Müceddidi Kahire el-Ezher'de eğitim görmüş, hükümet karşıtı tavır sergilediği için 3 yıl hapisanede kalmış; Suudi Arabistan ve Danimarka'da uzun süre sürgünde kalmıştır. İhtilalden sonra Pakistan'dan dönüp İlimli ve uzlaştırmacı Cephe-i Necat-ı Milliye kurmuştur. 10 binden fazla mücahide sahip bu hareket Afganistan'ın güneyinde güçlü ve nüfuz sahibi olmuştur. İhtilal zamanında mevcut hükümete karşı cihad ilan etmiş böylece ayaklanmalar daha da artmıştır. 1989'da geçiş hükümeti başkanlığı yapan Müceddidi 1992'de Necibullah hükümeti çökünce devlet başkanı görevini üstlenmiştir. Cephe-i Necat-ı Milli, Rabbani hükümetine karşı kurulan Hizb-i İslâmî, Cümbüş-ü Milli ve Hareket-i İslâmî grupların yanında savaşmış daha sonra bu hareket Taliban'a katılmıştır.

Nisan 1992'de Peşaver'de toplanan Mücahit gruplar Afganistan İslâm Devletinin kurulduğunu ilan ettiler. Ancak Hikmetyar Hizb-i İslâmî'si ile Rabbani Cemiyet-i İslâmî'si

¹⁵ Mehmet Saray, **a.g.m.**, s. 410.

¹⁶ Ömer TURAN: **Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu**, Yeni Şafak, s. 408.

arasında ihtilaf ortaya çıktı. Aralarında tarafsız olan Sibgatullah Müceddidi devlet başkanı olarak seçilirken Hikmetyar Başbakan, Ahmed Şah Mesud da savunma bakanı olarak seçildi. Buna rağmen bu durum mevcut ihtilafları ortadan kaldırmadı. Yapılan seçimi kabul etmeyen Hikmetyar Kabil'in güneydoğusundaki Çerasyab bölgesine çekilerek Kabil'i bombalamaya başladı böylelikle SSCB'nin çekilmesiyle başlayan sükûnet ortamı yerini başta Hizb-i İslâmî ve Cemiyet-i İslâmî'nin ve küçük grupların savaştığı bir ortama bıraktı. Mücahitlerin birbirleriyle savaşması neticesinde işgal zamanında yapılan yıkımdan daha fazla zayıat yaşanmış, iç savaşta 25 bine yakın Afganlı ölmüştür. Bu çatışmalar Taliban hareketinin doğumuna ve Kabil'i ele geçirmesine kadar sürdü.

Taliban

İç çatışmaların başlamasına ve neticede Hizb-i İslâmî'nin yenilgiye uğramaya başlamasına kadar Hikmetyar'a destek veren Pakistan gibi ülkeler Hikmetyar'ın başarısız olmasından sonra desteklerini geri çekmeye başladılar. Böyle bir ortamda 1994'te Peştunluların yoğun olarak yaşadığı Kandahar bölgesinde Diyobend Medresesi/ne bağlı Molla Muhammed Ömer liderliğinde Peştun medrese öğrencileri Taliban adıyla bu grubu kurdular. Pakistan'ın desteğini alan ve ülkenin genel karışıklığından faydalanan Taliban, 2-3 yıl gibi kısa bir sürede ülkenin çoğunu ele geçirdi. Çatışmalardan bıkan halk, yeni ortaya çıkan Taliban'a ilgi gösterdi hatta Herat gibi iller kendi istekleriyle Taliban'a teslim oldu.

Taliban'ın 1996'da Kabil'i ele geçirmesiyle artık sadece Kuzey bölgesi kaldı ve buradaki mücahitler Ahmed Şah liderliğinde Kuzey ittifakı kurarak Taliban'a karşı mücadele ettiler. 1998'de Kenya ve Tanzanya'da yapılan saldırılardan Amerika, Usame b. Ladin'i sorumlu tuttu ve Taliban'dan kendisini teslim etmesini istedi. Taliban'ın Amerika'nın bu isteğini reddetmesiyle Amerika Taliban'a karşı tavır almaya başladı. 11 Eylül 2001'de 2996 kişinin öldüğü Dünya Ticaret Merkezi (İkiz Kuleler) saldırısından Amerika yine Usame b. Ladin'i sorumlu tuttu ve 27 gün sonra 7 Ekim 2001'de 40 NATO ülkesiyle birlikte Afganistan'ı işgal etti. Ancak işgalden sonra Amerika'nın asıl amacının İkiz Kule saldırılarının intikamını almak değil de Rusya, Çin ve Hindistan'ın etkisini kırarak Avrasya'nın zengin petrol ve doğal gaz yataklarını kontrol altında tutmak olduğu anlaşılmıştır.

Amerika'nın Taliban karşıtı savaşı aradan geçen yıllara rağmen Taliban'ı imha etmemiştir. Taliban, bugün Afganistan'da "Afganistan İslâm Emirliği" adı altında müstakil

bir bölgeye hükmeden hakim siyasi bir oluşum olarak varlığını sürdürmektedir. Bulunduğu bölge zaman zaman Kabil Hükümeti ve ABD'nin saldırılarına konu olurken Taliban da her iki gücü karşı savaşmaya ve şiddet eylemlerine baş vurmaya devam etmekte, bununla birlikte hâkim olduğu bölgede belediye faaliyetleri gibi faaliyetleri yapmakta, asayişî sağlamakta; dışarıda da bölge ülkeleri ve diğer dünya güçleri ile görüşmeler yapmaktadır.¹⁷

Kurucusu Molla Ömer'in vefatı üzerine hâlen, 2016'da emirliğe seçilen Heybetullah Akundzâde emirliğinde olan¹⁸ Taliban, başlangıçta hakkındaki bilgi eksikliğinden dolayı Selefî bir hareket olarak bilinirken günümüzde, Afganistan'ın yüzde kırkını teşkil eden Peştun halkının milli bir hareketi olarak taassup ehli Hanefî-Maturidî bir hareket olarak belirmektedir.

Taliban, Hilafete dayalı bir İslâm devleti kurmayı, bu İslâm devletini İslâm ulemasına dayandırmayı, tesettürü sağlamayı, ahlaksal suçlara son vermeyi, ülkeyi dış düşmandan koruyacak bir orduya sahip olmayı, devletin her noktasında emr-i bil maruf ve nehyi anilmünkerde bulunacak bir heyet oluşturmayı, zekât ve öşür toplamak ve İslâm'ın emrettiği şekilde harcayarak ülkenin iktisadını düzeltmeyi hedeflemiş bir harekettir.

Medreseye büyük önem veren Taliban, bütün eğitimi medrese çatısı altına almakta; kadınların eğitimi konusunda ise kadının yerinin evi olduğuna inanarak eğitiminin evinde bir yakını tarafından verilmesi gerektiğini düşünmektedir.

Taliban, Hindistan ve Pakistan eğitimli kurucularının etkisiyle kendisini Maturidî-Hanefî bir hareket olarak görmekte; Hanefî mezhebini fıkhîta resmi mezhep olarak kabul etmektedir.

Taliban, Cemaat-i İslâmî ve İhvan-ı Müslimin'i eleştirmekte; kendisini onlardan farklı bir hareket olarak değerlendirmektedir. Afgan cihadına katılan grupları da çalışmalarına izin verdikleri, kendisine yakın olanlar ve düşmanları olmak üzere üçe ayırmaktadır. İnkilab-ı İslâmî ve Mevla Halis'in Hizb-i İslâmî'sinin kardeş cemaatler görmekte, Müceddidi ve Geylanî'nin hareketlerini kınamakta, Kabil hükümeti içinde yer alanları ise düşman bilmektedir. Bununla beraber Taliban, kendi bölgesinde hiçbir hareketin partileşmesine izin vermemektedir.

¹⁷ Taliban Resmi Web Sitesi: <http://alemaral.net/> Erişim Tarihi: 07.03.2018

¹⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=dVlcPveXNxQ> Erişim Tarihi: 07.03.2018

Halkın Cuma namazına zorlanmasını devletin vazifeleri arasında gören Taliban, erkeklere sakal bıraktırmayı, sarık sardırmayı, bıyıkların uzatılmasını engellemeyi, savaşa teşvik edici müzik dışında müzik dinlemeyi, saygı amaçlı resim asmayı engellemeyi devletin emri bil maruf ve nehyi anil münker vazifeleri arasında görmektedir.

Demokrasiye karşı çıkan Taliban, İslâm'da şuranın emir açısından danışma amaçlı olduğunu emiri bağlamadığını, son sözün Emire ait olduğunu düşünmekte; bununla birlikte uygulamalarında şurayı öne çıkarmaktadır.

Taliban'ın tam bir teşkilat şeması yoktur. Ama en tepede "Emirü'l-Mü'minin" unvanıyla hareketin emiri bulunmakta; icraatlar ise onun naibi tarafından yerine getirilmektedir. Emir, Halifenin bütün vasıflarına sahip kabul edilir ancak toplum arasında pek görünmez, onun yerine toplumla naibi muhatap olur. Şu anki Taliban emiri bilinmemektedir, emirin naibi ise Molla Muhammed Hasan'dır.

Taliban'ın icra komisyonları Meclis-i Hakim ve Meclis-i Vüzera'dan oluşur; her iki meclise de emirin naibi başkanlık yapar. Danışma meclisi olarak ise Taliban'ın Meclis-i Şura-i Merkezî ve Meclis-i Şura-i Ala olmak üzere iki meclisi vardır. Her iki meclisin de sabit iki üyesi emir ve naibidir; diğer üyeler ise onların davet ettikleri ve muayyen olmayan kişilerden oluşur. Taliban fikhî meselelerini ise Darü'l-İftai'l-Merkezi'ye havale eder.¹⁹

Dış ilişkiler konusunda Taliban Sözcüsü Zebihullah Mücahid'in eş-Şarkü'l-Avsat gazetesine verdiği demeçte, Suudi Arabistan'ın kendileri için farklı bir yerinin olduğunu ve her zaman Suudi'ye yakın olmak istediklerini; İran konusunda ise Amerikan işgaline karşı olan bütün bölge güçleri ile işbirliği yapabileceklerini belirtmiştir.²⁰

Pakistan ve Suudi Arabistan'la geçmişten beri sıkı ilişkileri olan Taliban'ın aynı zamanda ABD ile savaş halinde olması Taliban'ın ilgin paradokslarındandır.

Hizb-i Vahdet-i İslâmî-yi Afganistan (Afganistan İslâmî Vahdet Partisi)

1989'da daha önce İran'da kurulmuş 8 Şii grubun birleşmesiyle Abdulali Mezarî liderliğinde kurulmuştur.

¹⁹ <https://archive.islamonline.net/?p=9486> Erişim Tarihi: 07.03.2018

²⁰ Taliban Resmi Web Sitesi: <http://alemara1.net/?p=32947> Erişim Tarihi: 07.03.2018

1947 doğumlu olup ailesinin pek çok ferdi sosyalist rejim döneminde katledilen, eğitimini İran'da yapan ve İran Devrimi içinde yer alan Mezarî, Hazara Müslümanlarının lideri olarak öne çıkmış; Afganistan'ın etnik temelli bir federal devlet olarak yönetilmesi gerektiğini savunmuştur.

Mezarî'nin 1995'te Taliban tarafından katledilmesi ve Taliban'ın Kabil'e girmesiyle hareket büyük bir ayrışma yaşamıştır.

Günümüzdeki Hizb-i Vahdet-i İslâmî-yi Afganistan (Lideri Hamid Karzai döneminde cumhurbaşkanı ikinci yardımcısı Kerim Halili'dir), Hizb-i Vahdet-i İslâmî-yi Merdum-u Afganistan (lideri Muhammed Muhakkık'tır), Hizb-i Vahdet-i Milli-yi İslâmî-yi Afganistan (lideri Muhammed Ekberi'dir), Hizb-i Vahdet-i Millet-i İslâmî-yi Afganistan (lideri Kurban Ali İrfani'dir), Hizb-i İktidar-ı Milli-yi Afganistan (lideri Dr. Ali Kazimi'dir) partileri bu partinin devamı olarak varlıklarını sürdürmektedirler.²¹

Söz konusu bölünmeye rağmen İran'ın yoğun desteğiyle Hizb-i Vahdet-i İslâmî-yi Afganistan, ülke siyasetinde önemli bir yer tutmaya devam etmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Afganistan'daki İslâmî hareketler genelde geleneksel olarak var olan medreselerden beslenmişlerdir. Afganistan coğrafyası tasavvufî kültürün doğduğu merkezlerinden biridir. Nitekim Mevlana, İbrahim b. Edhem, Şakik-i Belhi gibi birçok mutasavvıf buralardaki bölgelerde yetişmiş ve Afganistan'ın fethedilmesinden sonra Afgan halklarının Müslümanlaşmasında azımsanamayacak katkıları olmuştur. Dünya'daki diğer İslâmî devletler gibi tarih boyunca Afganistan işgallere maruz kalmış ve Müslümanlar çeşitli İslâmî hareketler adı altında bir araya gelerek mücadele etmiştir. Hükümetin gayri İslâmî ideolojileri benimsediği zamanlarda da İslâm uleması üstüne düşeni hakkıyla yapmıştır. Zira İngilizlerin çekilmesiyle beraber Emanullah Han'ın (1919-1928) yaptığı ifsat politikalarının karşısında ulema durmuş bu konuda halkı bilinçlendirme yoluna gitmiştir.

Dünya bazında İslâmî uyanışın gerçekleştiği özellikle 1960'lı yıllarda Mısır'a giden öğrenciler İhvan-ı Müslimin'den ve Pakistan'da Mevdudi tarafından kurulan Cemaat-i

²¹ http://file.setav.org/Files/Pdf/20150706165936_afganistan_web.pdf ;
http://www.bbc.com/persian/blogs/2015/03/150313_mar_hezb_wahdat_20_years_after_mazari
Erişim Tarihi: 07.03.2018

İslâmî'den etkilenerak Afganistan'da özalde üniversite öğrencilerini genelde ise Afgan halkını Komünizm furyasına karşı bilinçlendirmişlerdir. Oluşan İslâmî gruplar SSCB'nin Afganistan'ı işgali sırasında güçlü bir direniş başlatmış ve SSCB'nin yıkılmasında oldukça etkili olmuşlardır. Ama ne yazık ki Mücahitler boşalan iktidardan sonra fikri düzeydeki ayrılıklarını ileri seviyeye taşıyarak sonucunda binlerce Müslümanın öldüğü, binlerce dul ve yetimin kaldığı bir savaşa tutuşmuşlardır. 14 yıl boyunca Rusya'ya karşı durup Sovyetlerin yıkılmasının yolunu açan Mücahitler, iç çatışmalarla işgal zamanındaki tahribattan daha büyük bir tahribata yol açmışlardır.

Sovyetler karşısında durabilen Afganistan Müslümanları, etnik ve mezhepsel bölünme içinde birbirleriyle savaşa yönelmiş, Suudi Arabistan gibi dış aktörlerin de katkısıyla ABD için Afganistan'ı işgalin yolunu açmışlardır.

Afganistan'daki durum, birbirleriyle savaşan Müslümanların emeklerinin nasıl heba olacağı, güçlerinin nasıl dağılacağı ve ülkelerinin nasıl istilaya uğrayacağı konusunda önemli veriler sunmaktadır, bu verilerin gelecekte bu perspektifle değerlendirmesi İslâm dünyasının yönünü tespitinde yardımcı olacaktır.

ÜLKENİN KÜNYESİ

Resmi Adı	Afganistan İslâm Cumhuriyeti
Yönetim	Cumhuriyet (Başkanlık sistemi altında, 34 eyaletten oluşan üniter bir devlet)
Başkent	Kabil
Devlet Başkanı	Eşref Gani
Başkan Yardımcısı	Dr. Abdullah Abdullah
Resmi Dil	Farsça ve Afganca
Yaygın Dinler	İslâm %99, Sih%1
Yüzölçümü	652.000 km ²
Nüfus	33.609.937 (2009 verilerine göre)
Para Birimi	Afgani (1 Dolar: 69,4 Afgani)
GSMH	19,4 milyar Dolar(2016) 19,3 milyar Dolar (2017 tahmini)
Etnik Yapı	Afganistan etnik yapısı içerisinde en çok nüfusa sahip olan etnik grup Peştunlardır. %42 Peştun, %27 Tacik, %9 Hazara, %9 Özbek, %4 Aymak, %3 Türkmen, %2 Beluci ve son olarak %4 Diğer milletler.
Coğrafi Konum	Denize sınırı olmayan bir ülkedir. Orta Asya'da bulunur ama etnik ve kültürel bağlarından dolayı bazı kaynaklar tarafından Orta Doğu'da kabul edilir. Doğu ve güneyde

	Pakistan, batıda İran, kuzeyde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan ile çevrilidir.
Belli Başlı Siyasi Partiler ve Gruplar	Cemiyeti İslâmî Partisi, Hizbi İslâmî Partisi, Afganistan Halkının Birliği Partisi (HVMA), Afganistan Halkının İslâmî Birliği Partisi (HVİMA), Afganistan İslâm Birliği Partisi (CMİA), Ulusal Kurtuluş Cephesi Partisi (HCNM), Afganistan'ın Geleceđi İçin Değişim ve Umut Koalisyonu, Afgan Sosyal Demokrat Partisi, Afganistan Liberal Demokrat Partisi
Üyesi Olduğu Önemli Uluslararası Kuruluşlar	Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO), İslâm Kalkınma Bankası (IDB), İslâm İşbirliği Teşkilatı (İİT), Bağlantısızlar Hareketi (NAM), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT/Ortak) Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)